



Değerlendirme Yazısı / Review Essay

Hadis Tarihinde Cehmiyye **Adlı Eser Üzerine Notlar**

Mustafa Yasir Demirkol*

Giriş

İslamî ilimlerin temel kaynakları olan âyet ve hadisleri yani nasları anlayış biçimindeki farklılıkları Hz. Peygamber'in (s.a.s.) berhayat olduğu döneme, sahâbe devrine doğru geriye tarihlendirmek mümkündür.¹ Nasların anlaşılmasındaki bu farklılıklar, sonraları mezhep olarak isimlendirilen yapıların da temelini oluşturmaktadır. Buna göre bir mezhebi diğerinden ayıran esas nokta mezhebin nasları anlayış biçimi olmalıdır. Erken dönemden itibaren varlık gösteren bir diğer farklılaşma da bir nassın farklı cihetlerden ele alınması noktasında vuku bulmuş ve bu durum ilimlerin müstakil biçimde teşekkülünü mümkün kılmıştır.

İlimlerin birbirinden ayrılıp müstakil biçimde teşekkül edişi -ki bu durum hicrî ikinci yüzyıla kadar geri götürülebilir-² ihtisaslaşmayı mümkün kılmışsa da bir sahada derinleşmenin kimi zaman bir başka sahada derinleşememeye neden olduğundan bahsedilebilir. Nitekim kimi âlimlerin bu ayrışma ve derinleşmenin

* Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı (Hadis), mustafayasir.demirkol@asbu.edu.tr, orcid: 0009-0005-8008-7939.

1 Sahâbenin farklı sünnet anlayışları için bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 166-393.

2 Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) birkaç yıl lügat ve nahiv tahsil ettiği nakledilmektedir. Bk. Ahmet Özel, "Mâlik b. Enes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 507.

bir sonucu olarak mütehassısı olmadığı sahalarda kalem oynatıp hata ettikleri de vakidir.³ Bu noktada bir âlimin bizzat mütehassısı olmadığı bir alana ilişkin çalışmasını incelemenin ayrı bir ehemmiyeti haiz olduğu söylenebilir. Yine bir âlimin farklı bir mezhebe yahut farklı bir ilmi mesleğe yönelttiği eleştirilerin incelenmesi de ayrı bir ehemmiyeti haizdir. Bahse konu edilen bu iki olgunun, yani nasları anlayış biçimindeki farklılıkların ve müstakilen teşekkül etmiş ilimlerin mezhep ve meslek dışı kimselerce nasıl ele alındığı ve nasıl eleştirildiği meselesi, pek çok akademik araştırmancının konusunu oluşturmaktadır.⁴

Değerlendirme yazısına konu edilecek *Hadis Tarihinde Cehmiyye*⁵ adlı eser de bu türden bir akademik çalışmadır. Ayşegül Eroğlu'nun, *Hadis Tarihinde Cehmiyye'ye Yönelik Reddiyeler -İlk Beş Asır-* başlıklı doktora tezinin yayımlanmış hâli olan bu kitapta hadis mesleğine mensup âlimler tarafından Cehmiyye'ye yönelik kaleme alınmış reddiyeler incelenmiştir. Giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş kısmında dönemin⁶ tarihi arka planından ve Cehmiyye ile ashâbü'l-hadîsten bahsedilmiştir. Birinci bölüm, ashâbü'l-hadîs tarafından Cehmiyye'ye yönelik yazılmış reddiye literatürü ve bu reddiyelerin tanıtımını konu edinmektedir. İkinci bölümde bu reddiyelerde ele alınan konular, üçüncü bölümdeyse reddiyelerde kullanılan rivayetlerin bir kısmı incelenmiştir.

3 “من تكلم في غير فئته أتى بالعجائب” / Mütehassısı olduğu saha dışında konuşan kimse tuhaf görüşler arz eder.” sözü meşhurdur. Enver Şah el-Keşmîrî bu sözü Takıyyüddîn İbn Teymiyye'ye nispet eder. Bk. Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh el-Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahihî'l-Buhârî*, nşr: Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrte 'î (Beyrut: DKİ, 2005) 4: 39. Tâcüddîn es-Sübkî'nin “Mütehassısı olmadığı sahada konuşan kimsenin hatası imtihan edilmesiyle ortaya çıkar” sözü de bu bağlamda okunabilir. Bk. Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ* (Kahire: Dâru ihyâ 'il-kütübî'l-'Arabî, 1992), 9: 357. Söz gelimi, İbn Huzeyme'nin *Kitâbü't-tevhîd*'i için söylenen “Kitâbü's-şîrk” sözü (bk. Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* [Beyrut: Dâru ihyâ 'il-türâsî'l-'Arabî, 1420], 27: 582.), onun muhaddis kimliği ayrı tutularak kelâm ilmindeki behresinin yetersizliğiyle ilişkili olmalıdır.

4 Bu noktada Mehmet Emin Özafşar'ın *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), M. Hayri Kırbasoğlu'nun *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları* (Ankara: OTTO Yayınları, 2011), Ali Kaya'nın *İlk Dönem Hadis Tartışmaları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), Hüseyin Hansu'nun *Mu'tezile ve Hadis* (Ankara: OTTO Yayınları, 2018) başlıklı eserleriyle Ahmet Özer'in *Ehl-i Hadîsin Red Literatürü* başlıklı yüksek lisans tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008) örnek olarak zikredilebilir.

5 Ayşegül Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye -Hicri İlk Beş Asır-* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023).

6 Tezin hicri ilk beş asırda kaleme alınmış reddiyeleri konu edinmesinden hareketle burada herhangi bir kayıt olmaksızın bahsedilen “dönem”in “hicri ilk beş asır” olduğunu düşünmek mümkünse de Ayşegül Eroğlu burada, en geniş aralıkla, ilk iki asrın portresini sunmaktadır.

Bu yazıda, çalışmaya ilişkin özet niteliğinde bir değerlendirmenin⁷ bulunması sebebiyle çalışma tekrar değerlendirilmeyecek, yalnızca dikkat çeken ve üzerinde durulması gereken bazı meselelere değinilecektir.

1. Kitabın Başlığı Üzerine

Kitap olarak yayımlanan lisansüstü tezlerin farklı bir başlıkla neşredilmesi sık rastlanır bir durum ise de tercih edilen başlığın kitabın muhtevasıyla örtüşmesi beklenir. Öte yandan *Hadis Tarihinde Cehmiyye* başlığının *Hadis Tarihinde Cehmiyye'ye Yönelik Reddiyeler -İlk Beş Asır-* başlıklı tezin muhtevasını ne ölçüde yansıttığı ise tartışmaya açıktır. Hadis tarihinden bahsedildiğinde akla ilk gelen bu olgu etrafında şekillenen literatür değil olgunun kendisini oluşturan “râvi ve rivâyet” olacaktır. Esasında yazar Eroğlu'nun tezde ele aldığı konu Cehmiyye'nin hadis tarihinde değil hadis literatüründe işgal ettiği yerdir. Dolayısıyla ilgili tezin muhtevasına bakıldığında teze verilecek *Hadis Literatüründe Cehmiyye* başlığı *Hadis Tarihinde Cehmiyye* başlığına nazaran daha uygun görünmektedir. Bununla birlikte Hadis mesleğine mensup kimselerce Cehmiyye'ye yönelik yazılmış reddiyelerin hadis edebiyatının bizzat konusu olduğunu söylemek pek mümkün olmadığından bu başlık tercihe şayan görülmeyebilir. Aynı şekilde *Hadis Tarihinde Cehmiyye Eleştirisi* şeklinde bir başlık da tezin muhtevasını *Hadis Tarihinde Cehmiyye* başlığından daha iyi yansıtacaktır, nitekim tezin orijinal başlığı da buna oldukça yakındır.

2. Bilinmeyen Bir Doktora Tezi

Yazar, giriş kısmında literatürden bahsederken Ali Kaya'nın *Osman ed-Dârimî ile Bîşr el-Merîsî Arasındaki Hadisle İlgili Tartışmaların Değerlendirilmesi* başlıklı doktora tezinin,⁸ tezde ele aldığı konuya en yakın ve en çok istifade edilebilecek çalışma olduğundan bahsetmektedir.⁹ Yine Ahmet Özer'in *Ehl-i Hadisin Red Literatürü* başlıklı yüksek lisans tezi de yazarın giriş kısmında hakkında bilgi verdiği çalışmalardandır. Bununla birlikte, gerek yazar Eroğlu'nun gerek girişte hakkında bilgi verdiği iki çalışmanın yazarlarının kendisinden bahsetmediği

7 Bk. Hatice Akman, “Ayşegül Eroğlu. Hadis Tarihinde Cehmiyye - Hicri İlk Beş Asır – (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023).” *HADITH* 14 (Temmuz 2025), 650-658.

8 Ali Kaya, *Osman ed-Dârimî ile Bîşr el-Merîsî Arasındaki Hadisle İlgili Tartışmaların Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

9 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 6.

ve belki de varlığından haberdar olmadıkları bir doktora tezi vardır. Merhum Selahattin Yücel'in *Hadis Literatüründe 'Kitâbü's-Sünne' Geleneği* başlıklı doktora tezi,¹⁰ yukarıda adı geçen çalışmaların pek çoğundan¹¹ önce, 2002-2003 yıllarında tamamlanmıştır. Ne var ki müellif tezini savunamadan vefat etmiş ve bu tez yıllar sonra (2014) Muhammed Enes Topgöl'ün himmetleriyle yayıma hazırlanıp kisve-yi tab'a bürünmüştür.

Tezin tamamlandığı tarih ile yayımlandığı tarih arasındaki süre zarfında (2003-2014) bu eserden çok az kimsenin haberdar olması garipsenecek bir durum değildir. Mesela yüksek lisansını 2008 yılında tamamlamış olan Ahmet Özer'in ve doktorasını 2014 yılında tamamlamış olan Ali Kaya'nın bu çalışmadan haberdar olmaması pek tabii görülebilir. Yazar Eroğlu'nun ise doktorasını 2020 yılında, ilgili eser yayımlandıktan 6 yıl sonra tamamladığı için çalışmadan haberdar olması beklenirdi. YÖK Ulusal Tez Merkezi ve İSAM kayıtlarında Yücel'in çalışmasına dair herhangi bir bilginin bulunmaması sebebiyle yazar bu çalışmadan bihaber kalmış olabilir. Yine çalışmanın pek bilinmedik bir yayınevi tarafından neşredilmesi ve belki de çalışmanın sınırlı bir muhatap kitle göz önünde bulundurularak basılmış olması gibi durumlar, yazarın bu çalışmadan haberdar olmasının önündeki diğer engeller arasında zikredilebilir.

Merhum Selahattin Yücel, doktora tezi olarak hazırladığı bu çalışmada *Kitâbü's-Sünne* geleneğini tanıtmayı hedeflemiş; bu bağlamda, birinci bölümde sünnet ve bid'at kavramından, *Kitâbü's-Sünne* ve Ehl-i hadîs ile *Kitâbü's-Sünne*'lere ilişkin kavramlardan bahseden bir kavramsal çerçeve çizip *Kitâbü's-Sünne* geleneğinin tarihi arka planından bahsetmiş ve bu tür eserlerin ilk nüveleri ile ortaya çıkışını ele almıştır. İkinci bölümde, Kivâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed et-Teymî (ö. 535/1141) son isim olmak üzere, 41 kadar müellifi ve bu müelliflerin "Kitâbü's-Sünne" başlıklı eserlerini yüzyıllara ayırarak tanıtmıştır. Yazar üçüncü bölümü *Kitâbü's-Sünne* başlıklı eserlerin muhteva tahliline ayırmıştır. Bu bağlamda ilgili eserlerin muhtevaları "iman, itikâdî mezhepler, sahâbenin üstünlüğü, sünnete bağlılık, gelecekte meydana gelecek olaylar ve peygamberlik" üst başlıkları altında incelenmiştir. Yine üçüncü bölümde, "Kitâbü's-Sünne Adlı Eserlerin Genel Tasviri" başlığı altında bu tür eserlerin hadis edebiyatındaki yerinden ve kaynaklarından bahsedilmekte, eserler muhteva, metot ve malzeme açısından tasnif edilmekte ve müellifler "muhaliflerine gösterdikleri aşırılıklar" ve "konuyu ele alırken gösterdikleri aşırılıklar" sebebiyle tenkit edilmektedir.

10 Selahattin Yücel, *Hadis Literatüründe 'Kitâbü's-Sünne' Geleneği* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2014).

11 İstisna edilen çalışmalar, M. Hayri Kırbasoğlu'nun *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları* adıyla neşredilen doktora tezi -ki doktorasını bitirme tarihi 1983'tür- ile Mehmet Emin Özafşar'ın *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı* adlı kitabıdır.

Selahattin Yücel'in çalışması "Kitâbü's-Sünne" başlıklı eserleri incelemeyi hedeflerken Ayşegül Eroğlu'nun çalışması ise doğrudan Cehmiyye'ye reddiye olarak yazılmış eserleri incelemektedir. "Kitâbü's-Sünne" başlıklı eserler ise yalnızca Cehmiyye'yi muhatap alarak kaleme alınmamıştır. Cehmiyye bu tür eserlerin muhataplarından yalnızca biridir. Dolayısıyla Eroğlu'nun çalışmasının Yücel'in ilgili tezine ulaşıldığı takdirde dahi "köklü" bir değişikliğe uğramayacağını söylemek mümkündür.

Öte yandan Ahmet Özer'in çalışması "Ehl-i Hadis'in Red Literatürü"nü umumi manada ele alması sebebiyle Selahattin Yücel'in çalışmasıyla bazı noktalarda örtüşmektedir. Mesela İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ebû Bekr el-Hallâl (ö. 311/923) ve Ebû Muhammed el-Berbehârî (ö. 329/940-41) gibi isimlerin "Kitâbü's-Sünne" başlıklı eserleri iki çalışmada da incelemeye konu edilmiştir.

3. Ashâbü'l-hadîs ve Selef Kavramları Üzerine

Yazar Eroğlu tezin giriş kısmında reddiyelerin taraflarını ashâbü'l-hadîs ve Cehmiyye olarak tespit etmiştir.¹² Reddiyenin sahipleri "ashâbü'l-hadîs", reddiyelerin muhatabı Cehmî kimseler yahut Cehmiyye'dir. Bu noktada yazarın Ashâbü'l-hadîs'e dair kurduğu birtakım cümlelerde vuku bulmuş tesahüllere değinmekte fayda olduğunu düşünüyoruz.

Yazar ashâbü'l-hadîs kavramının "Ehl-i hadîs, sâhibü'l-hadîs, ehl-i eser, ehl-i ilim, selef" olarak da karşımıza çıktığından ve Ehl-i hadîs ile ashâbü'l-hadîs tabirlerinin zaman içinde birbirleri yerine kullanıldığından bahsetmektedir.¹³ Ona göre Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), mihne karşısında gösterdiği direniş sonucunda ashâbü'l-hadîs içinde önemli bir konuma gelmiştir ve ashâbü'l-hadîs kavramı mihne süreciyle birlikte Ahmed b. Hanbel ve taraftarlarına verilen bir isme dönüşmüştür.¹⁴ Yazarın bir diğer tespiti de Ehl-i hadîs kavramının mihne dönemine kadar selef ulemâyı kapsayan genel bir anlayış, mihne sonrasında ise daha çok Ahmed b. Hanbel taraftarlarının ve ilerleyen zamanlarda da Hanbelîlerin adı olduğuna yöneliktir.¹⁵

Yazar Ehl-i hadîs ile ashâbü'l-hadîs tabirlerinin zaman içinde birbirleri yerine kullanıldığına, Ahmed b. Hanbel'in mihne karşısında gösterdiği direniş sonucunda ashâbü'l-hadîs içinde önemli bir konuma geldiğine ve ashâbü'l-hadîs

¹² Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 10.

¹³ Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 22-23.

¹⁴ Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 23.

¹⁵ Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 24.

kavramının mihne süreciyle birlikte Ahmed b. Hanbel ile taraftarlarına verilen bir isme dönüştüğüne ilişkin tespitlerinde haklı görünmektedir.

Yazarın Ehl-i hadîs kavramının mihne dönemine kadar selef ulemâyı kapsayan genel bir anlayış olduğuna ilişkin tespiti ise bazı açılardan isabetli görünmemektedir. İlk olarak, yazarın beyanına göre Ehl-i hadîs kavramı mihne dönemine kadar (218-234/833-849) selef ulemâyı da kapsamaktadır. Buna göre Ehl-i hadîs kavramının seleften daha umumi veya selefe denk bir kavram olması gerekir ve selefe mensup her âlim Ehl-i hadîs olarak isimlendirilmelidir. Ne var ki selefe mensup her âlim aynı zamanda Ehl-i hadîse mensup değildir. Söz gelimi İbrahim en-Neha'î (ö. 96/714) ile İmam Ebû Hanife (ö. 150/767) selef âlimlerden sayılmışlardır¹⁶ ancak Ehl-i hadîs'e mensup değildirler. Yine selefe mensup Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Ehl-i hadîs'e değil de Ehl-i re'y'e mensup olduğu zikredilmiştir.¹⁷ Bu ihtimal, yazarın iki kavram arasındaki nispeti *umûm-husûs mutlak* olarak kabul ettiği takdirde söz konusu edilir. Yazarın ibarede mütesahhil davrandığı ve kastının iki kavram arasındaki nispetin *umûm-husûs mutlak* değil de *umûm-husûs min vech* olduğu farz edildiğinde ise selefe mensup hangi kimselerin aynı zamanda Ehl-i hadîs'e mensup olduğunun açıklanması gerekmektedir.

İkinci olarak, yazar kimlerin Ehl-i hadîs'e mensup olduğunu tasrih etmemişse de çalışmasına konu ettiği reddiyelerin sahiplerini bu zümreden sayıyor olmalıdır.¹⁸ Buna göre Ahmed b. Hanbel, Buhârî (ö. 256/870), İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi isimler Ehl-i hadîs'ten sayıldığı gibi Osman b. Sa'îd ed-Dârimî (ö. 280/894), Ebû Abdillâh İbn Mende (ö. 395/1005), Ebû Nasr es-Siczî (ö. 444/1052) ve Ebû'l-Kâsım İbn Mende (ö. 470/1078) gibi isimler de Ehl-i hadîs zümresinden sayılacaktır. Peki bu isimlerin hepsi "selef" midir? Ahmed b. Hanbel ile Buhârî dışında kalan isimlerin mihne başlarken henüz dünyaya gelmedikleri göz önünde bulundurulduğunda bu kimseler için Ehl-i hadîs-selef denkliğinden

16 Bk. Kırbaçoğlu, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, 60.

Lâlekâî, İbrahim en-Neha'î'nin ashâbü'l-hadîse mensup olduğu görüşünde olmalıdır. Nitekim o İbrahim en-Neha'î ismini "Sünnet ve Davet İmamları" başlığı altında zikretmiştir. Bk. Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen el-Lâlekâî, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*, nşr. Neş'et Kemâl el-Mısri (İskenderiye: Dâru'l-basîra, t.y), 1: 49.

17 Bk. Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Me'ârif*, thk. Servet 'Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmelî'l-kitâb, 1992), 494 vd.

18 Nitekim o "selef adıyla da bilinen ashâbü'l-hadîs ekolünün yöntemleri yedi maddede özetlenebilir ... Bu esasları Cehmiyye'ye reddiye yazan müelliflerin meselelere yaklaşımında görmekteyiz." dedikten sonra Buhârî, Osman b. Sa'îd ed-Dârimî ve İbn Kuteybe'den evvelce zikretmiş olduğu esaslara/tutumlara dair örnekler getirmektedir. Bk. Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 25-26.

bahsetmek mümkün olmayacaktır. İbn Kuteybe dışarıda tutulduğunda diğer isimlerin Ehl-i hadîse mensup kimseler olduğu söylenebilir. Ancak bu kimselerin Ehl-i hadîs olmaları Ahmed b. Hanbel'in akranları veya ondan önce yaşamış kimselerin Ehl-i hadîs oluşu gibi değildir. Yazarın da belirttiği üzere, Ehl-i hadîs kavramı mihne sonrasında Ahmed b. Hanbel'in taraftarları için de kullanılmıştır¹⁹ ve Osman b. Sa'îd ed-Dârimî, Siczî ve İbn Mende gibi isimler Ahmed b. Hanbel taraftarı olmaları sebebiyle Ehl-i hadîs zümresine dahil edilmişlerdir. Buradan hareketle ilgili isimlerin Ehl-i hadîs olarak değerlendirilmesi doğru kabul edilebilirse de yazarın bazı yerlerde²⁰ bu türden, yani Ehl-i hadîs/ashâbü'l-hadîs zümresine mihne sonrası Ahmed b. Hanbel taraftarı olmakla dahil olmuş isimlere selef vasfını atfetmesi bir kusur olmalıdır. Zira bu türden isimler hicrî 3. yüzyıl ve sonrasında yaşamışlardır ve tebe'-i tâbiîn bile değillerdir.²¹ Mesele "selef" kavramının nasıl tanımlandığına irca edilmeliyse de yazının hacmi böyle bir değerlendirmede bulunmaya müsaade etmemektedir. Öte yandan Eroğlu, **"selef adıyla da bilinen ashâbü'l-hadîs ekolünün yöntemleri yedi maddede özetlenebilir"**²² demiş ve sonrasında Gazzâlî'nin "selef" in haberî sıfatlar karşısındaki tutumunu özetlediği yedi maddeyi zikretmiştir. Gazzâlî'nin selefe nispet ettiği bu tutumların selef kapsamına ancak birtakım zorlamalar sonucu dahil edilebilecek isimler için de söz konusu edilmesi bir tarafa, bu tutumları maddeleştiren Gazzâlî, ilgili isimleri zaten selef görmemektedir. Nitekim o selef ile ashâb ve tâbiûnu kastettiğini söyler.²³

19 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 24.

20 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 25.

21 Söz gelimi M. Hayri Kırbasoğlu'nun selef olmakla nitelendirilmiş âlimlere dair verdiği listelerde Osman b. Sa'îd ed-Dârimî'nin ismi geçmemektedir. Bk. Kırbasoğlu, *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*, 60-61.

Dârimî'nin selefin tavrına ilişkin yaptığı nakilden hareketle [Bk. Ebû Sa'îd Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî, *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2010), 33.] kendisini seleften görmediği sonucuna varılabilir ise de Dârimî'nin selefe dair kabulleri nakletme iddiasında oluşu onun görüşlerinin de selefin kabulü olarak anlaşılmasına sebebiyet verecek ve bu takdirde bahsedilen ihtimal hakikatte pek bir şey değiştirmeyecektir.

Aynı durum, yazarın kendisini itikadî meselelerdeki fikirlerinden dolayı selefi saydığı [Bk. Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 57.] Ebû Abdillâh İbn Mende (ö. 395) için de söz konusu edilebilir.

22 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, a.y.

23 Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-keîlâm* (Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2017), 49-50.

4. Ahmed b. Hanbel ve *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*

Yazarın Ehl-i hadîs tarafından Cehmiyye'ye yöneltmiş eleştirileri incelediği kaynaklardan biri de Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eserdir. Yazar kitabı tanıttuktan sonra kitabın Ahmed b. Hanbel'e ait oluşuna yönelik bazı şüphelerin varlığından bahseder. Buna göre Zehebî (ö. 748/1348), Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) ve Ali Sâmî en-Neşşâr (ö. 1980) gibi isimler eserin Ahmed b. Hanbel'e nispet edilmesini hatalı bulmaktadır. Yazar ise Kâdî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) ve İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) ilgili esere atıfta bulunmalarından, İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) eserin Ahmed b. Hanbel'e ait oluşuna dair beyanlarından ve bazı terâcim ve fihrist kitaplarında hareketle eserin Ahmed b. Hanbel'e ait olmadığı görüşünün pek de isabetli olmadığı kanaatine varmıştır.²⁴ Buhârî ve Osman b. Sa'îd ed-Dârimî gibi hicrî 3. yüzyıl âlimlerinin kitaptan haberlerinin olmaması, Neşşâr'ın muhtevaya yönelik tenkitleri²⁵ yazar nezdinde kitabın Ahmed b. Hanbel'e nispetini yanlışlama noktasında yeterli görülmemiş olmalıdır.²⁶ Bu noktada yazarın kendisinden bahsetmediği ancak konuyla doğrudan ilgili, *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye* adlı eserin Ahmed b. Hanbel'e değil Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) ait olduğuna yönelik bir çalışmadan bahsetmek yerinde olacaktır. Ahmed Abdüssettâr en-Neccâr ve Ebû'l-Emîn Sinân Âl Cerrâh tarafından kaleme alınan *Tebri 'etü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel min Kitâbi'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye el-mevzû 'aleyh* başlıklı bu çalışma 2018 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.²⁷ Çalışmanın mukaddimesinde ilmin fazileti, ilmin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ashâba, ashâb arasında ve sonrasında da hususiyetle Iraklılara intikal ettiğinden ve Irak'ın en gözde şahsiyetlerinden biri olarak Ahmed b. Hanbel'den bahsedilmektedir. Bu bağlantı kurulduktan sonra sahip olduğu yüksek mekânete rağmen Ahmed b. Hanbel'in de yalancı, gafil ve vehim sahibi kimselerin iftiralarına maruz kaldığından bahsedilmiş ve *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye*'nin Ahmed b. Hanbel'e nispetinin de bu bağlamda tetkike konu edildiği söylenmiştir. Çalışmanın birinci bölümü Ahmed b. Hanbel'in ilmî kişiliği ve zâhid yönüne dairdir. İkinci bölümde kitabın

24 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 39-41.

25 Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 40.

26 Öyle ki eserde Eroğlu eserde yalnızca altı hadis kullanıldığını aktarırken "Müellif, büyük hadis âlimlerinden olmasına rağmen eserinde sadece altı hadis kullanmıştır" demektedir. Bk. Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 39.

27 Ahmed Abdüssettâr en-Neccâr – Ebû'l-Emîn Sinân Âl Cerrâh, *Tebri 'etü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel min Kitâbi'r-red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye el-mevzû 'aleyh* (Bağdat: Mektebetü kelime, 2018).

Ahmed b. Hanbel'e nispet edilemeyeceğine yönelik deliller serdedilmektedir. Buna göre kitabın senedinde nekâret vardır; ilim ehli bu kitabın Ahmed b. Hanbel'e nispetini kabul etmemişlerdir, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta (ö. 387/997) ve Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed el-Malatî (ö. 377/987) bu eserden birtakım pasajlar nakledip bunları Mukâtil b. Süleyman'a nispet etmişlerdir. Yine bu bölümde İbnü'l-Kayyim'in kitabı Ahmed b. Hanbel'e nispet etmesine yönelik birtakım eleştiriler de mevcuttur. Üçüncü bölümde ilgili eserin Mukâtil b. Süleyman'a nispetine yönelik deliller serdedilmektedir. Bu bağlamda önce Mukâtil b. Süleyman'ın Ehl-i hadîs nezdinde icma ile metruk bir kimse olduğundan ve görüşlerinin kötülüğünden, Mukâtil b. Süleyman ile Cehm b. Safvan'ın (ö. 128/745-46) münazarasından ve bunun kitaba intikal edişinden bahsedilmektedir. Malatî ve İbn Batta'nın nakilleri bu bölümde de ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm ise Ahmed b. Hanbel'in Cehmiyye ve Cehmî kabullere yönelik eleştirilerine ve haberî sıfatlar karşısındaki tutumlarına dair nakillere ayrılmıştır. Yine bu bölümde Ahmed b. Hanbel'in takipçilerinin hepsinin aynı yönetime sahip olmadıklarından bahsedilmektedir.

Eserin Ahmed b. Hanbel'e nispetinin doğruluğuna ilişkin daha isabetli bir karar verebilmek için *Tebri*'e yazarlarının iddiaları ile Ahmed b. Hanbel'e nispet edilen eseri tahkik edip yayıma hazırlayan Değâş b. Şebîb el-'Acemî'nin dirâse kısmında zikrettiği hususlar²⁸ karşılaştırılmalı ve bir değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Bununla birlikte yazarın bu eserden, nispetine yönelik eleştirilerin varlığını -ve belki de kuvvetini- göz önünde bulundurarak Ahmed b. Hanbel'e "nispet edilen" eser diye bahsetmesi ihtiyata elbette daha muvafık olurdu.

Sonuç

Değerlendirmeye konu edilen, Ayşegül Eroğlu tarafından kaleme alınmış *Hadis Tarihinde Cehmiyye* adlı eserin alanında önemli bir boşluğu doldurduğunu söylemek mümkündür. Eser, Ehl-i hadîs'e mensup âlimler tarafından doğrudan Cehmiyye'ye yönelik yazılmış reddiye literatürünü derli toplu bir şekilde sunmasıyla bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yine incelenen reddiyelerde ele alınan konularının tasnif edilmesi ve nasıl ele alındığının belirtilmesi çalışmayı önemli kılan bir diğer noktadır. Üçüncü bölümde yapılan rivayet değerlendirmeleri ve rivayetlerin sıhhat değerlerinin oranlarının verilmesi de çalışmaya ayrı bir

28 Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *er-Red 'ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye fî-mâ şekket fîhi min müteşâbihi'l-Kur'ân ve te'evvelethü 'alâ ğayri te'vilih*, thk. Değâş b. Şebîb el-'Acemî (Kuveyt: Dâru Ğirâs, 2005), 85-127.

Yayınevi ismi yazar tarafından "Garâs" şeklinde tespit edilmiştir ki isabetli görünmemektedir. Bk. Eroğlu, *Hadis Tarihinde Cehmiyye*, 36.

kıymet katmaktadır.

Bu yazıda, eserin genel bir değerlendirmesini yapmak yerine dikkat çeken ve eserin akademik değerini artıracakı düşünölen birkaç noktaya odaklanıldı. Bu bağlamda kitabın başlığının içeriğı tam olarak yansıtır yansıtmadığı tartışıldı, literatür taramasında gözden kaçmış olabilecek önemli bir eserin mevcudiyetinden bahsedildi. Ayrıca, Ehl-i hadıs ve selef gibi kavramların kullanımına dikkat edilmesinin gerekliliğı vurgulandı ve Ahmed b. Hanbel'e nispeti tartışmalı olan eserin müellifini tespiti yönelik yapılmış bir çalışmadan bahsedildi. Öte yandan, burada kısaca ele alınan meselelerin bir kısmının müstakil çalışmalara konu edilmesi gereklidir. Yine bu değerlendirme kapsamında bahse konu edilemeyen birtakım notların bulunduğunu da söylemeliyiz. Tevakkuf/tefviz ehlinin haberi sıfatlara yaklaşımının "keyfiyetsiz" şeklinde değil de "keyfiyeti bilinmeksizin" şeklinde olduğuna ilişkin hatalı tespit ve İmam Eş'arî'nin "selef" mezhebine ne zaman geçtiğine ilişkin değerlendirmeler bu notlara örnek olarak zikredilebilir. Son olarak, işaret edilen noktaların esere yönelik olumsuz bir eleştiriden ziyade gelecekte yapılacak başka çalışmalara ve eserin sonraki baskılarına katkı sunma amacı taşıdığı belirtilmelidir.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *er-Red 'ale'z-Zenâdîka ve'l-Cehmiyye fî-mâ şekket fîhi min müteşâbihi'l-Kur'ân ve te'evvelethü 'alâ ğayri te'vîlih*, thk. Değâş b. Şebîb el-'Acemî. Kuveyt: Dâru Ğirâs, 2005.
- Akman**, Hatice. "Ayşegül Eroğlu. Hadis Tarihinde Cehmiyye - Hicri İlk Beş Asır – (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023).". *HADITH* 14 (Temmuz 2025), 650-658.
- Boz**, Sait Erkam. *Cehmî Oluşu Sebebiyle Tenkit Edilen Râviler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- ed-Dârimî**, Ebû Sa'îd Osmân b. Sa'îd. *Kitâbü'r-red 'ale'z-Zenâdîka ve'l-Cehmiyye*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2010.
- Eroğlu**, Ayşegül. *Hadis Tarihinde Cehmiyye -Hicri İlk Beş Asır-*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2023.
- Erul**, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- el-Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İlcâmü'l-'avâm 'an 'ilmi'l-keîâm*. Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2017.
- Hansu**, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: OTTO Yayınları, 2018.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *el-Me'ârif*. thk. Servet 'Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'âmme li'l-kitâb, 1992.
- Kaya**, Ali. *İlk Dönem Hadis Tartışmaları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- el-Keşmirî**, Muhammed Enver Şâh b. Muazzam Şâh. *Feyzü'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrte'î. 4. Cilt. Beyrut: DKİ, 2005.
- Kırbaçoğlu**, M. Hayri. *Ehl-i Sünnet'in Kurucu Ataları*. Ankara: OTTO Yayınları, 2011.
- el-Lâlekâî**, Ebû'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen. *Şerhu usûli i'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a*. nşr. Neş'et Kemâl el-Mısri. 1. Cilt. İskenderiye: Dâru'l-basîra, t.y.
- en-Neccâr**, Ahmed Abdüssettâr – Âl Cerrâh, Ebû'l-Emîn Sinân. *Tebri'etü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel min Kitâbi'r-red 'ale'z-Zenâdîka ve'l-Cehmiyye el-mevzû' 'aleyh*. Bağdat: Mektebetü kelime, 2018.
- Özafşar**, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Özel, Ahmet. “Mâlik b. Enes”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/506-513. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Özer, Ahmet. *Ehl-i Hadisin Red Literatürü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 27. Cilt. Beyrut: Dâru ihyâ'î't-türâsi'l-'Arabî, 1420.

es-Sübki, Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali. *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*. 9. Cilt. Kahire: Dâru ihyâ'î'l-kütübî'l-'Arabî, 1992.

Yücel, Selahattin. *Hadis Literatüründe 'Kitâbü's-Sünne' Geleneği*. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2014.